

УДК 378.147:81'246.2

© Дьоміна В.В., 2017 р.

<https://orcid.org/0000-0002-3308-1754>

<http://doi.org/10.5281/zenodo.1243559>

В. В. Дьоміна

КОНЦЕПУАЛЬНІ ОСНОВИ ВИХОВАННЯ БІЛІНГВАЛЬНОЇ КУЛЬТУРИ У МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ ІНОЗЕМНОЇ МОВИ

У статті висвітлено теоретико-методологічні основи виховання білінгвальної культури у майбутніх вчителів іноземної мови, що зумовлюють концептуальні основи дослідження, найважливіші філософські положення про цілісність світу, загальні закони розвитку природи, суспільства, людської свідомості і діяльності; про людину як цілісне природне і соціальне явище, про діяльнісну і творчу сутність особистості; про самостійну, самоорганізуючу роль свідомості суб'єкта.

Обґрунтовані наукові підходи до процесу формування білінгвальної особистості вчителя іноземної мови: системно-синергетичний, крос-культурний, особистісно-орієнтований, аксіологічний, діяльнісно-рефлексивний, що дозволило виявити сутнісні характеристики, закономірності і принципи полікультурної концепції виховання білінгвальної культури майбутніх вчителів іноземної мови, рівні її функціонування, побудувати і обґрунтувати теоретичну модель, розробити оцінно-критеріальний інструментарій педагогічного моніторингу; визначити методичні основи виховання білінгвальної культури студентів в процесі іншомовної освіти у цілісному освітньо-виховному процесі педагогічного навчального закладу.

Обґрунтовано та визначено комплекс педагогічних умов, що сприяють підвищенню ефективності освітньо-виховного процесу у вищих педагогічних навчальних закладах: створення культурно-виховного білінгвального середовища; модульне конструювання змісту іншомовної освіти у процесі професійної підготовка вчителів іноземної мови та його соціокультурне наповнення; залучення студентів до активної взаємодії у інтегрованому полікультурному середовищі педагогічного вишу; діалогічна взаємодія між суб'єктами освітнього процесу, педагогічне стимулювання рефлексії студентів.

***Ключові слова:** білінгвальна культура, учитель іноземної мови, концепція дослідження, педагогічні умови, білінгвальне середовище, активність, діалог культур.*

Демина В.В. Концептуальные основы воспитания билингвальной культуры у будущих учителей иностранного языка. В статье освещены теоретико-методологические основы воспитания билингвальной культуры у будущих учителей иностранного языка, которые определяют концептуальные

основы исследования: важнейшие философские положения о целостности мира, общие законы развития природы, общества, человеческого сознания и деятельности; о человеке как целостном природном и социальном феномене, о деятельностной и творческой сущности личности человека; о самостоятельной, самоорганизующейся роли сознания субъекта.

Обоснованы научные подходы к процессу формирования билингвальной личности учителя иностранного языка: системно-синергетический, кросс-культурный, личностно-ориентированный, аксиологический, деятельностно-рефлексивный, что позволило выявить сущностные характеристики, закономерности и принципы и разработать поликультурную концепцию воспитания билингвальной культуры у будущих учителей иностранного языка; уровни ее функционирования; спроектировать и обосновать теоретическую модель; разработать оценочно-критериальный инструментарий педагогического мониторинга; определить методические основы воспитания билингвальной культуры студентов в процессе иноязычного образования в целостном образовательно-воспитательном процессе педагогического учебного заведения.

Обосновано и определено комплекс педагогических условий, способствующих эффективности воспитательно-образовательного процесса в высших педагогических учебных заведениях: создание культурно-воспитательной билингвальной среды; модульное конструирование содержания иноязычного образования в процессе профессиональной подготовки учителей иностранного языка и его социокультурное наполнение; привлечение студентов к активному взаимодействию в интегрированной поликультурной среде педагогического вуза; диалогическое взаимодействие между субъектами образовательного процесса, педагогическое стимулирование педагогической рефлексии студентов.

Ключевые слова: *билингвальная культура, учитель иностранного языка, концепция исследования, педагогические условия, билингвальная среда, активность, диалог культур.*

Dyomina V.V. Future teachers of foreign language have conceptual bases of education of bilingual culture *In the article theoretical and methodological bases of education of bilingual culture are reflected for the future teachers of foreign language, that predetermine conceptual bases of research, : major philosophical positions about integrity of the world, general acts of development of nature, society, human consciousness and activity; about a man as the integral natural and social phenomenon, about activity and creative to essence of personality; about the independent, self-organizing role of consciousness of subject.*

The scientific approaches to the process of formation of the bilingual personality of the foreign language teacher are rationalized: systemic-synergistic, cross-cultural, personality-oriented, axiological, activity-reflective, which allowed revealing the essential characteristics, patterns and principles and developing a

multicultural concept of education of bilingual culture in future teachers of foreign language; levels of its functioning; project and justify a theoretical model; to develop an evaluation-criteria tool for pedagogical monitoring; to determine the methodological basis for the education of students' bilingual culture in the process of foreign-language education in the whole educational and upbringing process of a pedagogical educational institution.

The complex of pedagogical conditions that contribute to the efficiency of the educational process in higher pedagogical educational institutions is substantiated and defined: the creation of a cultural and educational bilingual environment; modular design of the content of foreign language education in the process of vocational training of teachers of a foreign language and its socio-cultural content; attraction of students to active interaction in the integrated multicultural environment of a pedagogical university; dialogical interaction between subjects of the educational process, pedagogical stimulation of pedagogical reflection of students.

Key words: *bilingual culture, foreign language teacher, research concept, pedagogical reflection, bilingual environment, activity, dialogue of cultures.*

Постановка проблеми у загальному вигляді. Проблема полікультурної освіти, виховання білінгвальної культури у майбутніх педагогів-філологів обумовлена докорінними змінами соціально-політичної та економічної ситуації як в Україні, так і в цілому у світі, пов'язаними, перш за все, з тим, що на сучасному етапі розвитку суспільства економічні та культурні контакти між країнами стають все більш важливими, а у подальшому вельми необхідними. У цих умовах інтенсивно розвиваються мовні контакти, що призводять до виникнення різних, відмінних за своєю лінгвокультурною складовою, мовних систем, які характеризуються певними унікальними рисами. Ретранслятором у цьому процесі має бути педагог, вчитель іноземної мови, який володіє розвиненою білінгвальною культурою, міжкультурною компетентністю. Тому соціально-педагогічна роль освіти у цих умовах значно зростає: вона повинна розвивати у майбутніх педагогів здібності мовленнєвої особистості, які будуть допомагати навчати студентів адаптуватися до умов інтернаціоналізації освіти, науки і виробництва, коли іноземна мова стає засобом комунікації в професійному контексті [6].

Аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. Наразі багато вчених (О. Брюховецька, С. Гончаров, А. Дуброва, Н. Гузій, Н. Волкова, Н. Конишева, Т. Федірчик, В. Сластьонін та ін.) у своїх працях досліджують проблему підготовки майбутнього вчителя, визначаючи структурні компоненти його професійної компетентності, підготовки вчителя нового типу, який спроможний навчати дітей і молодь у нових соціокультурних та політичних умовах, свідомо і творчо підходити до вирішення окреслених як соціальних, так і педагогічних завдань сьогодення [14]. Проблеми міжкультурної комунікації, як багатоаспектного феномену сучасності, досліджували вітчизняні і зарубіжні науковці, серед них: В. Антонов, В. Аксьонова, Х. Баузіnger, Є. Верещагін, І. Гребеннікова, Т. Дейк, Д. Круше, В. Костомаров, С. Тер – Мінасова, Л. Уайт та інші. Полікультурну компетентність майбутніх учителів, зокрема іноземної мови, як важливу структурну ланку професійної компетентності, досліджували І. Лощенова, В. Болгаріна, В. Баркасі та інші науковці.

Визначення невирішених раніше частин загальної проблеми. Проте, проблема підготовки та виховання майбутнього педагога в контексті діалога культур недостатньо досліджена у наукових джерелах, зокрема потребують вирішення питання розробки концептуальних засад виховання білінгвальної культури у майбутніх вчителів іноземної мови, що є вельми актуальним для сучасної педагогіки.

Метою статті є визначення теоретико-методологічних основ, які покладені в розробку концепції виховання білінгвальної культури у майбутніх вчителів іноземної мови, зокрема мети, завдань, закономірностей, принципів, педагогічних умов.

Виклад основного матеріалу дослідження. Професійна освіта вчителя іноземної мови відбувається у нових умовах розвитку сучасного суспільства, що вимагає необхідності підготовки фахівців з високим рівнем лінгвокультурологічних знань, які визначають рівень білінгвальної культури

педагога-філолога. Ці знання дозволяють вирішувати складні питання міжкультурної взаємодії, розвивають здатність студентів до швидкої соціальної адаптації та культурної інтеграції в умовах постійно мінливого, все більш взаємозалежного світу, глобальних проблем і криз, що постійно зростають.

Зміст професійного виховання студентів у вищому педагогічному навчальному закладі відображає процес прогресивних змін якостей особистості майбутнього вчителя, вихователя, соціального педагога відповідно до вимог сьогодення. Цей прогрес можливий лише за умови визначення системи педагогічного впливу на особистість студента в класичній тріаді: освіта – виховання – професійний та особистий розвиток, де провідним визнається виховання. Новий підхід у галузі професійного виховання полягає в тому, щоб організувати процес формування особистості спеціаліста з вищою педагогічною освітою на основі взаємозв'язку, взаємного проникнення всіх видів виховання, покликаних формувати як загальну, так і професійну культуру особистості, в структурі якої цінності міжкультурної взаємодії посідають чільне місце [3].

Концептуально-правова основа професійного виховання педагога віднайшла своє відображення в Законі України «Про вищу освіту»; Національній доктрині розвитку освіти України у XXI столітті, Стратегії реформування освіти в Україні / Рекомендації до освітньо-виховної політики, Державній національній програмі «Освіта» («Україна XXI століття»), Рекомендаціях Ради Європи з мовної освіти, принципах Болонської декларації, Концепції підготовки вчителя іноземної мови. Оскільки вищий заклад освіти є лише ланкою в структурі соціальних інститутів, які формують культуру майбутнього спеціаліста, реформування вищої педагогічної освіти розглядається як багатоаспектна проблема, що має важливе соціальне й наукове значення і потребує нового педагогічного осмислення, використання сучасних наукових підходів для забезпечення виховного впливу на індивідуальний розвиток кожного студента.

Аналіз наукової літератури з питань професійної підготовки учителів іноземної мови (В. Бегей, В. Бондар, О. Волченко, Л. Даниленко, А. Зязюн, І. Закір'янова, Н. Коломінський, Ю. Конаржевський, Д. Мазоха, В. Маслов, К. Матійчук, М. Супрун) та загальних основ виховання студентської молоді (І. Бех, А. Бойко, Г. Васянович, В. Гриньова, М. Євтух, І. Зязюн, В. Кузь, В. Лозова, Н. Ничкало, Г. Пономарьова, А. Троцько, Г. Шевченко) дозволив визначити концептуальні основи виховання білінгвальної культури у майбутніх учителів іноземної мови, які зумовлюють її основні положення: професійне виховання майбутніх педагогів у контексті діалогу культур є одним із пріоритетних напрямів у освітньо-виховному процесі вищої педагогічної освіти, що зумовлюється головними чинниками цього процесу, а саме: загальною світовою тенденцією до інтеграції в економічній, культурній та політичній сферах, що в освітній сфері визначає тенденцію до інтеграції предметного знання, спрямованості на пізнання цілісної картини світу через вивчення іншої культури, розвиток здатності особистості адаптуватися до умов міжнародної освіти і науки. Ретранслятором у цьому процесі має бути вчитель іноземної мови, який володіє розвиненою білінгвальною культурою, міжкультурною компетентністю.

Використання діалогу культур, як дієвого засобу професійного виховання майбутнього вчителя іноземної мови, формування у нього міжкультурної комунікативно-нормативної компетенції визначає освітньо-виховний процес у педагогічному навчальному закладі як полікультурний, особистісно-орієнтований і спрямовує усіх учасників освітнього процесу до діалогу, що передбачає розвиток «уміння слухати і запитувати, погоджуватися і сумніватися, дивуватися і захоплюватися, сперечатися і переконувати, виховуючи толерантність та емпатію, розуміння інших людей, уміння цінувати іншу культуру, водночас підтвердження почуття власної гідності» [9].

Ці багатопланові поняття передбачають безперервний загальнокультурний, соціально-моральний і професійний розвиток особистості

фахівця на основі гуманітарної, мовної підготовки з урахуванням суспільних потреб та особистісних запитів. У цьому значенні феномен, що розглядається, а саме – виховання білінгвальної культури, постає як найважливіший соціально-педагогічний принцип, який відображає сучасні суспільні тенденції побудови і функціонування системи підготовки спеціаліста в умовах інноваційних перетворень вищої освіти. Мова йде про нові методологічні та технологічні підходи до вищої педагогічної освіти як соціальної системи.

Професійне виховання майбутніх учителів іноземної мови в контексті діалогу культур – це шлях до оволодіння як національною, так й іншою культурою. Його зміст розкриває історію та культуру країн мови, що вивчається, національну специфіку світосприйняття та світобачення людства, формує систему цінностей представників іншомовної культури, забезпечує оволодіння іноземною мовою як засобом міжкультурного спілкування, і в соціально-педагогічному аспекті обумовлює виховання білінгвальної культури студентів як чинника їх успішної соціалізації та культурної інтеграції у сучасному мультикультурному світі [5].

Концепція дослідження базується: на аксіологічних принципах, що відбивають національні і загальнолюдські цінності духовного життя суспільства і складають одну із сутнісних основ його стратегії в сфері іншомовної освіти; на найважливіших положеннях антропології і культурології про цілісність процесу виховання людини через освоєння вітчизняної і світової культури, через вивчення мови; на особистісно-діяльнісному підході, спрямованому на інтеріоризацію узагальненого досвіду людства в його аксіологічному аспекті, що є значущим для окремої особистості.

На основі аналізу праць з досліджуваної проблеми білінгвальну культуру визначаємо як цілісне особистісне утворення, що виявляється в сукупності соціокультурних і лінгвістичних знань; засвоєних загальнолюдських цінностей, норм, ідеалів, способів пізнання; в гуманістично-орієнтованому ставленні до себе, людей, соціуму, світу; здатності до адекватного спілкування та активної

творчої діяльності щодо засвоєння і створення соціокультурного досвіду, що забезпечує соціальну і культурну інтеграцію особистості в полікультурному світі, який постійно змінюється.

Здійснюючи обґрунтування методологічних засад вирішення проблеми дослідження, на основі аналізу практики освіти, теорії навчання, виховання і розвитку особистості ми дійшли висновку про необхідність комплексного використання положень наступних сучасних підходів до рішення педагогічної проблеми: *системно-синергетичного* (Г. Васянович, О. Вознюк, І. Єршова-Бабенко, В. Лутай, А. Шевцов, В. Редюхін, М. Таланчук), *крос-культурного* (Н. Галькова, Г. Єлізарова, В. Маслова, В. Сафонова, С. Тер-Мінасова), *діяльнісно-рефлексивного* (М. Варбан, Ю. Кулюткін, О. Лушпаєва, А. Реан, Е. Юдін), *середовищного* (В. Караковський, Л. Новікова, І. Фрумін, В. Ясвін).

Для вирішення практичної складової процесу виховання білінгвальної культури особистості майбутнього педагога використовуються конкретно-наукові підходи, а саме: *особистісно-орієнтований*, що зумовлює суб'єктність, партнерську позицію в оволодінні іноземною мовою та іншомовною культурою, толерантність, суб'єкт-суб'єктну взаємодію; *комунікативний*, що вимагає урахування рідної мови, диференціацію змісту навчання на основі наступності, співпраці, ціннісно-емоційної співвіднесеності; *компетентнісний*, який ґрунтується на діагностичності, креативності, рефлексивності, практичній спрямованості освітньо-виховного процесу.

Вибір цих наукових підходів був обумовлений тим, що вони дозволяють виявити сутнісні характеристики, закономірності і принципи виховання білінгвальної культури майбутніх учителів іноземної мови, рівні її функціонування; побудувати і обґрунтувати теоретичну модель, розробити оцінно-критеріальний інструментарій педагогічного моніторингу; визначити методичні основи виховання білінгвальної культури студентів у процесі іншомовної освіти у цілісному освітньо-виховному процесі педагогічного вишу.

З урахуванням розглянутих підходів у якості вимог до організації й проектування процесу виховання білінгвальної культури у мабутніх учителів іноземної мови у цілісному освітньо-виховному процесі вищого педагогічного навчального закладу зазначимо, що виховання білінгвальної культури у майбутніх педагогів – вчителів іноземної мови постає як цілісна педагогічна система, яка забезпечує становлення білінгвальної особистості, формування у неї толерантної свідомості на основі гуманістичних ціннісних орієнтацій; здатності до продуктивного спілкування на міжособистісному й міжкультурному рівнях; готовності до активної творчої діяльності з засвоєння й створення соціокультурного досвіду в студентів, як умови їх успішної соціальної адаптації й культурної інтеграції в сучасному полікультурному суспільстві.

Закономірностями професійного виховання майбутнього вчителя іноземної мови можна вважати такі: активна, продуктивна особистісно-значуща навчально-пізнавальна діяльність із оволодіння іноземною мовою будується на відносинах гуманності, співпраці, партнерства; всебічне врахування особистісного компонента і підпорядкованість всіх елементів системи освіти й виховання як культуротворчим, так і людинотворчим процесам. Розгляд вищезначених підходів та закономірностей здійснюється на ґрунті визначених наукою методологічних принципів, покладених в організаційно-методичну систему виховання майбутнього педагога-філолога: принцип гуманістичного розвитку особистості в процесі іншомовної освіти, принцип безперервності, принцип міждисциплінарної гуманітаризації та інтеграції, принцип діалогу культур, принцип педагогічного забезпечення соціокультурної адаптації особистості в постійно змінюваному полікультурному світі.

Розвиток білінгвальної культури у майбутніх учителів іноземної мови здійснюється як рефлексивний процес пізнання, порівняння й зіставлення іншомовної та рідної лінгвокультур, спрямований на формування майбутнього педагога як самостійного суб'єкта сучасного соціокультурного процесу.

Відповідно до цього і слід удосконалювати всю практику виховання та навчання у вищих педагогічних навчальних закладах, де повинно зайняти належне місце право студентів на вибір альтернативних варіантів змісту, форм, методів, технологій, темпів, термінів навчання відповідно до їх індивідуальних інтересів, можливостей і здібностей.

Педагогічними умовами, що сприяють підвищенню ефективності освітньо-виховного процесу у вищих педагогічних навчальних закладах визначаємо такі: створення культурно-виховного білінгвального середовища; модульне конструювання змісту іншомовної освіти у процесі професійної підготовки вчителів іноземної мови та його соціокультурне наповнення; залучення студентів до активної взаємодії у інтегрованому полікультурному середовищі педагогічного вишу; діалогічну взаємодію між суб'єктами освітнього процесу; стимулювання педагогічної рефлексії студентів.

Визначені педагогічні умови дозволяють сформулювати провідні тенденції розвитку білінгвальної культури майбутнього вчителя іноземної мови в процесі професійного виховання, а саме: спрямованість до самопізнання і знаходження ідеалу; розширення варіативності використання культурно-духовного потенціалу особистості; орієнтація на культивування духовності як моральної якості особистості; розширення інформаційної бази і свободи вибору певних культурологічних та лінгвістичних знань; зростання інтересу до знань духовної спадщини етносу і держави, до діалогу культур.

Висновки з даного дослідження і перспективи подальших розвідок.

Отже, вирішуючи питання формування білінгвальної культури у майбутніх педагогів, слід, насамперед, виховувати у студентів – майбутніх вчителів іноземної мови повагу та інтерес до культури іншого народу, уміння давати їм об'єктивну оцінку, заохочувати студентів дізнаватися якомога більше про країну, мова якої вивчається, враховуючи при цьому можливості взаємного збагачення культур. Лише в цьому випадку можна буде говорити про діалог культур у широкому сенсі цього слова, який передбачає взаєморозуміння і

взаємозбагачення. Студенти повинні розуміти, що знати іноземну мову і правильно користуватися нею можна лише, пізнаючи світ людей, які говорять на цій мові. Враховуючи це, педагогічний аспект визначення змісту і структурних компонентів білінгвальної культури майбутнього вчителя іноземної мови полягає у створенні таких умов, які сприятимуть розвитку студентів педагогічних вишів як білінгвальної та бікультурної особистості, як-от: стимулювання активності, самостійності, внутрішньої свободи людини; використання рефлексії в процесі особистісного і професійного становлення та розвитку особистості студента; проектування і організація освітнього процесу на основі діалогу культур, особистісних і професійних цінностей, визначених гуманістичною і творчою парадигмами; широке використання в освітньому процесі творчого підходу.

Перспективи подальших досліджень вбачаємо у визначенні структурних компонентів білінгвальної культури майбутніх вчителів іноземної мови.

ЛІТЕРАТУРА

1. Абдуллина О. А. Общепедагогическая подготовка учителя в системе высшего педагогического образования: Для пед. спец. высш. учеб. за- ведений. – 2-е изд., перераб. и доп. – М. : Просвещение, 1990. – 141 с.
2. Атрощенко Т. О. Розвиток культури міжнаціонального спілкування у студентському колективі / Наукові записки Тернопільського державного педагогічного університету. Серія: Педагогіка. – Тернопіль, 1999. – № 6. – с. 92 - 95.
3. Асаєва В. В. Філософія сучасної полікультурної, мультилінгвальної освіти. // Філософія. Культура. Життя: зб. наук. пр. – 2010. – № 34. – С. 137–141.
4. Бех І. Д. Духовний розвиток особистості у фокусі сучасного виховного процесу. / Духовність особистості: методологія, теорія і практика. – 2016. – Вип. 6. – С. 30-52. Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/domtp_2016_6_5.
5. Библер В. С. Культура. Диалог культур (Опыт определения) [Текст] // Вопросы философии. – 1989. – № 6. – С. 31-42.
6. Баркасі В. В. Полікультурна компетенція як компонент професійної компетентності майбутніх вчителів іноземних мов. / Науковий вісник

Південноукраїнського державного педагогічного університету імені К. Д. Ушинського: зб. наук. пр. – 2002. – Вип. 11 – 12. – С. 89-94.

7. Баркасі В. В. Формування професійної компетенції в майбутніх вчителів іноземної мови [Текст]: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук: спец. 13.00.04 «Теорія та методика професійної освіти» – Одеса, 2004. – 21 с.

8. Вітвицька С. С. Основи педагогіки вищої школи: Методичний посібник для студентів магістратури. – К. : Центр навчальної літератури, 2003. – 316 с.

9. Грива О. А. Толерантність в процесі становлення молоді в умовах полікультурного середовища [Текст]: автореф. дис. на здобуття д-ра філософ. наук: спец. 09.00.10 – К., 2008. – 32 с.

10. Загальноєвропейські Рекомендації з мовної освіти: вивчення, викладання, оцінювання. – К. : Ленвіт, 2003. – 273 с.

11. Карп'юк О. Д. Європейське Мовне Портфоліо: методичне видання. – Тернопіль : Лібра Терра, 2008. – 112 с.

12. Котенко О. В. Розвиток полікультурної компетентності вчителів світової літератури в системі післядипломної освіти [Текст]: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук: спец. 13.00.04 «Теорія і методика проф. Освіти» / ДВНЗ «Ун-т менеджменту освіти» НАПН України. – К., 2011. – 20 с.

13. Махінов В. М. Становлення мовної особистості в історії розвитку європейського соціокультурного освітнього простору: Монографія / Вид-во НПУ імені М.П. Драгоманова, 2012. – 428 с.

14. Окуневич Т. Г. Культура мовлення майбутнього вчителя-словесника в умовах українсько-російської двомовності : автореф. дис. ... кандидата пед. наук : спец. 13.00.02. «Теорія та методика навчання (українська мова)». – Херсон, 2003. – 26 с.

15. Пассов Е. И. и др. Мастерство и личность учителя на примере деятельности учителя иностранного языка. – 2-е изд., испр. и доп. – М.: «Флинта»: Наука, 2001. – 240 с.

16. Сисоєва С. О. Основи педагогічної творчості: Підручник. – К.: Міленіум, 2006. – 346 с.

17. Тер-Минасова С. Г. Язык и межкультурная коммуникация: Учеб. Пособие. – М.: Слово / Slovo, 2008. – 264 с.

18. Ягупов В. В. Педагогіка : навч. посіб. – К. : Либідь, 2002. – 560 с.

19. Brooks N. The Analysis of Language and Familiar Cultures / The Cultural Revolution in Foreign Language Teaching : A Guide for Building the Modern Curriculum. – Skokie, Illinois : National Textbook Company, 1975. – P. 12-31.

20. Goodenough W. H. Cultural anthropology and linguistics // Hymes D. (ed) Language in culture and society: A reader in linguistics and anthropology. – New York: Harper & Row, 1964. – p. 36-39.